

יסודות רעיוניים בספרות החסידית בראשית דרכה

במאמר זה יידונו כמה מן הרעיונות, שנתחדשו בדורות הראשונים של החסידות. החסידות קמה כתנועה בראשית המאה ה-18: תחילתה – בחוג מצומצם של תלמידי הבעש"ט, שהמפורסמים שבהם הם ר' יעקב-יוסף מפולנאה ור' דוב-בער, המגיד ממזריטש. עם פטירתו של הבעש"ט – הקים תלמידו, המגיד ממזריטש, חצר חסידית, שהסתופפו בה תלמידי חכמים כמו ר' אלימלך מליז'נסק, ר' נחום-מנחם מטשרנוביל, ר' לוי-יצחק מברדיטשוב, ר' שניאור-זלמן מלאדי, ר' זאב מז'יטומיר, ר' אהרון מקרלין, ר' חיים מאמדור ועוד. הללו, בני הדור השלישי, נתפזרו אחר כך ברחבי מזרח אירופה והפכו את החסידות מתנועה אוטורית מצומצמת – לתנועה המונית, המקיפה קהילות רבות. הסיבות לעלייתה המהירה של החסידות נתונות במחלוקת, אולם הכל מודים ברקע ההיסטורי, העומד ביסוד הדברים.

המאה ה-17 הייתה קשה ליהודים במיוחד: פרעות ת"ח-ת"ט הביאו להרס קהילות, לנדידת אוכלוסין, ובעיקר – לייאוש רב. גם עליית השבתאות, שבעקבותיה נתעוררו תקוות משיחיות, ונפילתה הקשה – גרמו לתחושה של ייאוש ואבדן דרך. יהודי מזרח אירופה היו מפולגים מבחינה חברתית, מדוכאים מבחינה כלכלית ונבוכים מבחינה דתית. מצב זה היווה קרקע נוחה להתפשטותה המהירה של החסידות.

מעמדו של הצדיק

אחד הרעיונות המרכזיים בתורת החסידות הוא תפיסת מעמדו של הצדיק – כמי שניחן בכוחות רוחניים, המאפשרים לו להתקשר לעולמות עליונים. דבר זה מטיל עליו אחריות רבה, שהרי הוא צריך לדאוג לבני קהילתו – בפרט, ולעולם כולו – בכלל.

תאריכים: חסידות, צדיק, דבקות, מחשבות זרות, אותיות.

שנתון "אק" – תשס"ה כרך י'

מעמדו של הצדיק ותפקידו בקרב בני עדתו הם חידוש של החסידות: עד כה הכירה היהדות בגדולי ישראל – כהוגי דעות, כפוסקים, כמנהיגי קהילות, כמורי דרך, ואף כצדיקים, המסייעים בתפילתם ליחיד ולרבים, אולם "צדיק", שאחראי לבני קהילתו בחומר וברוח, שמתווך בין קהילתו לעולמות עליונים, הוא חידוש של התקופה. כוחו של ה"צדיק" מתבטא בעיקר במעלת הדבקות המושגת על ידו.

מ. פייקאז¹ כותב על כך ש"תוכנו של מושג הדבקות אינו ממוסגר וחד-משמעי, לא בדבריהם של מורי החסידות ולא בדברי קודמיהם. בחיבורי החסידים כבספרי דרוש ומוסר – קשה להבחין במובניו המדויקים של המושג "דבקות": פעמים "דבקות" היא התנסות אישית חווייתית עם הא-ל או עם כוחותיו... ויש, שהדבקות היא סתם שם נרדף ליראת-שמים, אדיקות באמונה".

תפקיד ההנהגה, המוטל על הצדיק, ניתן לביצוע – הודות לכוחו המיוחד כמתווך בין שמים וארץ. הצדיק משמש "ממוצע בין הבורא ב"ה ובין העולם ומלואו, לקשר הכל בו ית', להריק השפע לנבראים על-ידי שְׁבִילוֹ שהוא מתקן, על-ידי עבודתו ודבקותו בו ית' "².

בהגות החסידית מודגש הרעיון, שהצדיק משמש כצינור, המעביר את השפע האלוקי השופע ומורידו לעולם הגשמי: "וצדיקי הדור הם נקראים יסוד עולם, כי הם במדרגת מידת יסוד, אשר על-ידי מעשיהם הטובים הם משפיעים כל הטובות שבעולם. והם הם צנור והשביל אשר על ידם באים כל ההשפעות... והם מסתפקים את עצמם במועט ההסתפקות ומחלקים ההשפעות וכל טוב לבני ישראל".³

הצדיק, המעביר את השפע השמימי מלמעלה למטה, משמש צינור לשפע האלוקי השופע. לפיכך עליו להיות בעצמו נקי וטהור, ומשולל כל פנייה אישית וכל כוונה לקבל טובת הנאה לעצמו: "הצדיק מואס בענייני העולם וכל התענוגים וכסף וזהב שבעולם מֵאֲפֶס נֶאֱיֵן נחשבו לו. על כן כאשר יזמין לו הש"י שפע ברכה בכסף או בזהב, הוא מבזבז על צדקה ושאר צרכי מצוה ואינו מניח לעצמו כלום".⁴

בספרות החסידית מודגש, שהצדיק צריך להקטין את עצמו עד לדרגת אי"ן, שכן השכינה שורה על מי שרוחו שפלה, ורק מי שממעט את דמותו – זוכה לה.

1. "דבקות" – מעמדה ומשמעותה אצל ראשי החסידות ומוריה, בתוך: **בין אידאולוגיה למציאות**, ירושלים תשנ"ד, עמ' 154.

2. ר' נחום-מנחם מטשרנוביל, **מאור עינים**, ישיבת מאור עינים, ירושלים (חש"ד), עמ' ק"ט.

3. ר' קלמן-קלונימוס אפשטיין, מאור ושמש, **מקראות גדולות**, ירושלים תשכ"ד, לבראשית ל"ו, ו.

4. **שם**, לבראשית ל"ה, ב.

שנתון "Lee" – תשס"ה כרך י'

ר' אברהם "המלאך", בנו של המגיד ממזריטש⁵, כותב: "העניין הוא, כי לא יעשה ה' דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים. פירוש, שאין יוכל להיות שום התגלות בעולם עשיה אם לא שיבוא תחילה על-ידי הצדיק, שהוא היולי שבמדרגת אי"ן... כמו שאין יכול לצמוח שום תבואה כי אם בהפסד צורה ויבוא מדרגת אי"ן, כך לא יוכל להיות שום התגלות בעולם עשיה, כי אם על-ידי הצדיק שהוא במדרגת אי"ן".

גם ר' אלימלך מליז'נסק⁶ מעמידנו על השפע השמימי, השופע רק על מי שממעיט את דמותו: "והנה הצדיק המשפיע, ברצותו לקבל השפע מלמעלה, צריך להקטין עצמו בהכנעה גדולה. ואחר כך בעת השפעתו לעולם הוא מתפשט עצמו ומתרחב לכל העולם... וצריך הצדיק להקטין ולהכניע עצמו בעת קבלתו, כמו שנאמר "והחכמה מאין תמצא" (איוב כ"ח, יב), פירוש מי שהוא בעיניו כאין, בצדיק הזה תימצא חכמה לקבל משם השפע"⁷.

מחשבות זרות אצל הצדיק

גדולי החסידות נתנו דעתם על בעיית המחשבות הזרות, הטורדות את האדם דוקא בעת התפילה או הלימוד, ובמיוחד – במחשבת הצדיק.

הנושא נידון בכתבי המגיד ממזריטש, הסבור, שהמחשבה הזרה איננה הפרעה שיש לסלקה, אלא היא סיוע מלמעלה: "האמת היא כי אדרבה, זה הוא הסיוע שלו... שהשם ית' שולח לאדם זאת המחשבה כדי להעלותה, על דרך "מגלגלין זכות על-ידי זכאי"⁸. ואין המחשבה היא מקריות, אלא להעלותה לשרשה"⁹.

ראשי החסידות פיתחו את הרעיון הקבלי על אודות ניצוצות קדושים, שנפלו למעמקי תהום הקליפות והטומאה, והם מבקשים את גאולתם. המחשבות הזרות נתפשו כניצוצות, החודרים למחשבת הצדיק – בבקשה להעלותם מתהום נפילתם: "כשהצדיק עושה מצוות ומעשים טובים הכל בחכמה נפלאה, ומעלה ניצוצות הקדושים מה שבדומם, צומח, חי, מדבר, ואז

5. בספרו **חסד לאברהם**, טשערנאוויץ תרי"א, לשמות י"ב, ד.

6. **נעם אלימלך**, ירושלים תשי"ד, בוא, עמ' ל"ה.

7. לנושא זה ראה ג. נגאל, **מחקרים בחסידות, משנת החסידות**, ירושלים תשנ"ט, עמ' 132-138.

ע. אטקס, "הצדיק" – זיקת גומלין בין דפוס חברתי למשנה רעיונית" – **במעגלי חסידים, קובץ מחקרים לזכרו של מרדכי וילנסקי**, ירושלים תשי"ס, עמ' 295.

8. שבת ל"ב ע"א.

9. ר' דב-בער ממזריטש, **מגיד דבריו ליעקב, מהדורת רבקה שץ-אופנהיימר**, ירושלים תשל"ו, לבראשית ל"ח, יד-טו.

שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

השם יתברך אוהב מעשיו מאד, ובוה מקשר גם חיצונית העולמות להשם יתברך. שהשם יתברך שורה בכל מעשיו, וזה יתוקן לגמרי אי"ה בביאת המשיח"¹⁰.

יושם לב, כי בדבריו אלה אין המגיד ממזריטש מדבר על ביטולן של המחשבות הזרות, אלא על קישורן והעלאתן לעולמות עליונים.

עמנואל אטקס¹¹, מבאר, ש"הבעש"ט קשר את העלאת המחשבות הזרות עם הרעיון הלוריאני של העלאת הניצוצות. מקורן של המחשבות הזרות – בניצוצות הקדושים, שהתפזרו בעקבות השבירה. לפיכך יש זהות בין חובת האדם לברר את הניצוצות ולהעלותם – לבין החובה להעלות את המחשבות הזרות".

ר' קלמן-קלונימוס אפשטיין¹² מסביר, מהו מקורם של ניצוצות אלו ולשם מה נוצרו: "נמצא בכתבים שקודם עולם התיקון (קודם שנתקנו העולמות), יצאו האורות מעורבבין ולא על הסדר, ונשברו ונפלו מהם ניצוצין הקדושים לעמקי הקליפות. ועשה המאציל זאת בכדי שעל-ידי עסק התורה והתפלה של אומה הישראלית אשר יבא, יבררו הניצוצות הקדושים ויעלו אותם מעמקי הקליפות ויקבלו שכר טוב על מעשיהם".

נושא זה נידון גם בספרו של ר' אפרים מסדילקוב¹³: "ואני אומר לפי אשר קבלתי, כי כל המחשבות הן קומות שלימות, והמה באים לאדם לפי שרוצים תיקונים. וכשאדם מתבונן בזה ויודע כי ה' ית' ברוך הוא וברוך שמו, הוא שורש לכל המחשבות וממנו באים כל המחשבות, ומחזירים לשרשם, כידוע ממארי אבא זקני זללה"ה (הכוונה – לבעש"ט סבו), ומתהפכים כל המחשבות לטובה, ומעלה אותם לקדושה".

לפי ר' אפרים, ההכרה בשורשן האלוקי של המחשבות הזרות הוא המנוף, שבאמצעותו ניתן להעלותן ולהחזירן למקורן האלוקי¹⁴.

כאן אנו צריכים להידרש להסבר הרקע הרעיוני של נושא זה :

נראה לנו, כי הרעיון של העלאת המחשבות הזרות לשורשן – קשור במחשבה, אשר לפיה השכינה שורה בכל מקום ובכל תופעה. העולם הגשמי הנראה לעין – טומן בחובו מהות

10. מגיד דבריו ליעקב, עמ' 114 - 115.

11. ע. אטקס, בעל השם – הבעש"ט, מאגיה, מיסטיקה, הנהגה, ירושלים תש"ס, עמ' 157.

12. מאור ושמש, לבראשית ל"ז, כח.

13. דגל מחנה אפרים, ירושלים תשנ"ד, עמ' קע"ז.

14. ראה עוד י. וויס, ראשית צמיחתה של הדרך החסידית, ציון, ט"ז [תשי"א], עמ' 88-100.

שנתון "גל" – תשס"ה כרך י'

אלוקית נסתרת, שהיא המהות האמיתית של ההווה, אלא שמהות זו שרויה בחביונו של עולם המציאות. קיום מצוות, תורה ותפילה – אמורים לגלות מהות זו.

את המהות האלוהית הנסתרת – היטיב לבטא ר' יעקב-יוסף מפולנאה¹⁵: "ואחר שידע אדם כלל זה, שהוא כלל גדול, שאין שום מסך מבדיל בינו לבין אלוקיו בשעת תורה ותפילה, גם שיעלו (=גם אם יעלו) לפניו כמה מחשבות זרות, שהם לבושין וכיסויין שהקב"ה מסתתר שם. מכל מקום, אחרי שידע אדם שהקב"ה מסתתר שם, אין זה הסתרה".

נראה לנו להוסיף, שרעיון המחשבות הזרות העולות וחוזרות לשורשן, יובהר כהלכה – בהשוואה לרעיון התשובה בהגותו של מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל בספרו "אורות התשובה":

הרב זצ"ל מציג את רעיון התשובה כתהליך, החובק כל התרחשות בעולם – בכלל, ובעולמו של היחיד – בפרט¹⁶. כל תהליך בעולמנו מורכב משלושה שלבים: שלב המחשבה והתכנון, שלב הביצוע ושלב התיקון¹⁷. ההנחה היא, ששום ביצוע מעשי איננו יכול להגיע לרמת השלמות, שהוא היה בו בשלב הקודם של התכנון והמחשבה. בכל עשייה יש נסיגה מהרעיון הראשוני, שקדם לביצוע המעשי. השאיפה לשכלל, לתקן ולשפר את הנעשה היא, לדעת הרב קוק, רעיון התשובה, השורר בעולמנו וחובק כל תחום, שכן בשאיפה לתיקון ולשיפור – אנו מעלים את שלב הביצוע לרמת הרעיון הקודם שעמד ביסודו.

לענ"ד נראה, כי גם בתחום דידן, המחשבות הזרות, מצויים שלושה שלבים אלו: המחשבה הראשונית שמקורה אלוהי היא תמיד טובה ומעולה, אולם בהגיעה למחשבת האדם היא כבר נתעכרה במידה כל-שהיא בשילובה בעולם החומר, ונעשתה זרה. העלאת המחשבה הזרה לשורשה – משמעה: החזרתה למקורה שהוא טוב, נאה והגון. דומה, כי הדברים מוכחים גם מדברי ר' אפרים מסדילקוב¹⁸, המציין, ש"הנשמה היא חלק אלוקי ממעל, וניתן בגוף האדם בעולם העשייה, שיקשר כל העולם העשייה לשרשו... וזה כל פעולת הצדיק העובד את ה', לקשר וליחד העולם העשייה אל עולם העליון לשרשו, ולבטל כל הקליפות שבעולם העשייה...".

15. תלמיד-חבר של הבעש"ט, **תולדות יעקב יוסף**, קארעץ תק"ס, לבראשית כ"ב.

16. ראה י. נבו, התשובה במשנתו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק, **סיני**, ס"ג [תש"ס], עמ' פא-פ"ט.

17. ראה גם **תומר דבורה** לר' משה קורדובירו, פרק ד'.

18. **דגל מחנה אפרים**, עמ' 31.

הרקע ההיסטורי להתפתחות מעמדו של הצדיק בחסידות

עד כה עיינו במעמדו של הצדיק, בתפקידו ובלבטיו. עתה אנו צריכים לדון בשאלה, שהחוקרים מיעטו להידרש לה, והשאירו לנו בקעה להתגדר בה. מעמדו של הצדיק הפך בחסידות מרעיון מופשט – למציאות חיה, שקהילות רבות חיו לפיה. כיצד ייתכן, שאורח חיים זה, המבוסס על השקפת עולם מוצקה, התעורר בישראל רק בראשית המאה ה-18, ומאז לא דעך?

כדי לענות על שאלה זו – עלינו להתחקות על הרקע ההיסטורי לעלייתה המהירה של החסידות.

לדעת בן-ציון דינור¹⁹, צמחה החסידות והתפשטה במזרח אירופה על רקע כישלון השבתאות מחד-גיסא, והתנוונות מוסדות השלטון היהודי העצמי בפולין – מאידך גיסא. כאמור למעלה, היו היהודים במאה ה-17 מפולגים מבחינה סוציאלית וארגונית, נבוכים מבחינה דתית ומדוכאים מבחינה כלכלית ולאומית. משום כך היוו רקע נוח לעלייתה של תנועה עממית זו.

משטר הקהילות בתקופה זו היה קשור לשלטון בפולין: כאשר השלטון לחץ את ראשי הקהל, לחצו האחרונים את בני-קהילותיהם. מצב זה הביא לקירוב תקיפי-הקהל אל השלטון הפולני. ראשי-הקהל ניצלו את מעמדם לתועלתם הפרטית, רבנים חברו לראשי הקהל וקנו את משרתם בכסף, והציבור הרחב איבד את אמונו בבעלי שררה אלו וברבנים שבאו מטעמם.

אמנם יש דעה אחרת על ראשית החסידות, הסבורה, שהחסידות בראשיתה הייתה תנועה אליטיסטית, ולא המונית²⁰, אבל דומה, כי אין צורך לעגן את עלייתה של החסידות בגורם אחד בלבד. סביר להניח, שתנועה חיונית זו התפתחה כתוצאה משילוב של גורמים אחדים, שונים ומגוונים. נראה לנו לתמוך בדעתו של בן ציון דינור, ובמיוחד – לאחר שמצאנו סימוכין לדעתו בכתבי ראשי החסידות.

ר' יעקב-יוסף מפולנאה²¹, שהיה בעצמו איש הממסד הרבני, כותב דברים קשים נגד רבני התקופה: "אפשר על דרך הלצה כאשר שמעתי מחכם אחד טעם שנשתרבב המנהג בין הרבנים לסבב בכפרים בחנוכה. כי בדורות שלפנינו, שהיה הרבנים לשם שמים, וגם התנהגו (=נהגו) לסבב בכפרים לשם שמים. והעניין, כי תמיד היו טרודים בתורתם בישיבה או בשאר מילי

19. "ראשיתה של החסידות ויסודותיה הסוציאליים והמשיחיים", **במפנה הדורות**, ירושלים תשל"ב, עמ' 86-121.

20. ראה ע. אטקס, **תנועת החסידות בראשיתה**, אוניברסיטה משודרת, משרד הביטחון 1998, עמ' 11, 12, 132.

21. **תולדות יעקב יוסף**, עמ' צ"ו.

שנתון "לע" – תשס"ה כרך י'

דשמיא בעיר. רק בימי חנוכה, שהיו יומי דפגרי, סבבו בכפרים להיישירן גם כן בדרך הישרה, בחילול שבת או לפקח בשוחטים, וכיוצא בזה – הרבה שיש לפקח. ולא נהנו מאנשי הכפרים מזה אף הנאה שווה פרוטה... וגם אלו הרבנים שהיו מסבבים לשם שמים, לא קבלו מתנות כלל... ואחר דורות אלו שהיראה מתמעטת, והרבנים שסובבים בכפרים לפקח בעסקי הכפרים ימצאו היתר לקבל מתנות שְׂכָר בְּטָלָה, שמבטל פרנסתו עבורם. ואחר כן לא איכשר דרא, שאינו מפקח בעסקי הכפרים כלל, ומסבב רק לקבל מתנות. ואחר כך נעשה חוק מהשררה שניטל מהם בעל כרחם, ואינו צריך לסבב רק שישלחו לו מעות חנוכה לביתם".

גם ר' זאב מזיטומיר, תלמיד המגיד ממזריטש, קובל על קלקלת הדור: "רוב בני עמנו רובם הם המתפרצים... הכל למלאות בתיהם זהב וכסף. ויש שמשכירים את עצמם להיוונים (=לשלטונות רוסיה) ולפריצים עריצים, וקונים אדון לעצמם, והכל בכדי להרבות הון מהבל, לקנות נזמי הזהב לאזני נשותיהם... להוטים ובהולים אחר המותרות, ומבורא עולם שְׂכוּחַ לבם"²².

גם על הרבנים יוצא קצפו של ר' זאב: "ובארתי גם כן על דרך הלצה פירוש הפסוק "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה בישראל ראשיהם מאתים" (דהי"א י"ב, לג). ירצה (=משמעות הפסוק היא) ומבני יששכר – היינו אותם הגדולים בתורה ושואלים שכר בעד הדרשה... ובעת צאתם על אם הדרכים לדעת מה יַעֲשֶׂה בישראל, כלומר להודיע את בני ישראל את המעשה אשר יעשון מתורה ועבודה... ראשיהם מאתים – מי שהוא ראש ישיבה לבו אומר לו, שראוי ליתן לו חלף תורתו מאתים זהובים ולא פחות"²³.

לאור האמור עד כה, נראה לנו להציע הסבר להתפתחות מעמד הצדיק בחסידות:

תלמידי החכמים, (ששמותיהם נזכרו בראשית המאמר) שהסתופפו בצלו של המגיד ממזריטש, הם עצמם באו משכבת האליטה הרבנית, והם שהקימו את הקהילות החסידיות הראשונות במזרח אירופה. הם מאסו בשחיתות-המידות, שפשתה בקרב הממסד הרבני, וביקשו לתקן את המעוות. כיוון שהם היו אנשי-תורה ויראת-שמים ומצויינים במידות, הם חיפשו תחליף להנהגה הקיימת – בדמות הצדיק. נשים לב, כי גדולי החסידות, המתארים את הצדיק ותפקידו, מדגישים משנה הדגשה את טהרת-המידות, את ניקיון הכפיים, ובמיוחד – את העובדה, שאין הצדיק מבקש לעצמו שום טובת הנאה חומרית. תכונות אלו, המודגשות כל

22. אור המאיר, ירושלים, שנת אור המאיר יאר לנו, כי תשא, עמי קע"ה.

23. שם, עמי קס"ט, ק"ע.

שנתון "לע" – תשס"ה כרך י'

כך בכתבי ראשי החסידות בני הדור השלישי, עומדות בסתירה גמורה לממסד הרבני, שתואר בכתבי ר' יעקב-יוסף מפולנאה ור' זאב מזייטומיר.

מן הראוי להדגיש, שתפקידו של ה"צדיק" שונה לחלוטין מתפקיד הרב המסורתי: ה"צדיק" הוא מנהיג הקהילה, אבל איננו בהכרח פוסק הלכות. יתר על כן, שלא כרב המקומי – אין הוא קשור למקום גאוגרפי ולעיר מסויימת, כפי שקשור הרב המקומי. ה"צדיק" כולל בקהילתו גם חסידים, שאינם תושבי עירו.

פרט לנאמר עד כה על אודות התפתחות מעמדו של הצדיק בחסידות – יש מקום להוסיף, שמעמדו נתבצר גם הודות לכך שהרעיון המשיחי, המקובל בישראל בכל הדורות, קיבל תפנית בראשית ימי החסידות, כפי שניווכח להלן.

הרעיון המשיחי בספרות החסידית

שאלה, שנידונה בבית מדרשם של חוקרים, היא בדבר הממד המשיחי, הנעוץ ביסודה של תנועה זו: האם הייתה תנועת החסידות בראשית דרכה תנועת-גאולה משיחית, או לא? לדעת גרשום שלום²⁴, לאחר משבר השבתאות – הסיטה החסידות את מרכז הכובד הרעיוני מן המישור הכלל-לאומי אל האדם הבודד. האידאל של תיקון גאולתי-משיחי, שהיה מקובל בקבלה, פינה את מקומו לאידאל הדבקות של היחיד באלוקיו.

לדעת בן ציון דינור²⁵, נותרה החסידות תנועת-גאולה משיחית, אולם שלא כשבתאות, הרואה במשיח האישי את חזות הכל, העמידה החסידות את הגאולה – כתלויה בעם כולו. לדעתו, אין המשיח האישי עומד במרכז הכובד הרעיוני של החסידות, אלא גאולת העם כולו. מבחינה זאת – יש בחסידות בשורה שקדמה לציונות, שאף היא עסקה בגאולת העם.

דעה אחרת, המצויה בקרב חוקרי החסידות, מטעימה, שהחסידות בראשית דרכה הייתה אמנם תנועת גאולה, אולם לאחר כישלון נסיעתו של הבעש"ט לארץ ישראל ולאחר שנתבדו חישובי-הקצין של בני התקופה – הועם זהרה של הפעילות הגאולתית-המשיחית בחסידות, ובמקומה הודגשה הפעילות לגאולת הפרט²⁶.

24. החסידות – השלב האחרון, בתוך א. רובינשטיין (עורך), **פרקים בתורת החסידות ובתולדותיה**, ירושלים תשל"ח, עמ' 34.

25. **במפנה הדורות**, עמ' 181-188.

26. ראה א. מורגנשטרן, "המגמות המשיחיות בראשית צמיחת החסידות", **מיסטיקה ומשיחיות מעלית הרמח"ל עד הגאון מוילנה**, ירושלים תשנ"ט, עמ' 180-208.

שנתון "לע" – תשס"ה כרך י'

נראה לנו לקבל דעה זו, על סמך העובדה, שראשי החסידות בדור השלישי להיווסדה – לא פיתחו את רעיון המשיח הגואל, כפי שניווכח להלן, אולם לפני כן עלינו להתפלמס עם דעה שונה, שהובעה על-ידי החוקר ישעיהו תשבי:

י. תשבי²⁷ מצטט מדבריהם של מנהיגי-החסידות בדור השלישי ומוכיח, שבתקופה זו דוקא עסקו בפעילות משיחית. לדוגמה, הוא מביא מדברי ר' אפרים מסדילקוב בספרו "דגל מחנה אפרים": "כי לעתיד לבוא יהיה אי"ה אור הלבנה (=השכינה) כמו אור החמה... היינו הלבנה יהיה נדמה אורה לאור השמש... כי בודאי יהיה אי"ה בקרוב בימינו אמן, ויראו עינינו ויגל לבנו". בדומה לכך הוא מפרש את הפסוק "היא העולה על מוקדה" (ויקרא ו', ב): "כי היא סובלת כל הצער והיסורים אשר הם בערך מזבח כפרה. כל הלילה – כל משך זמן הגלות המר והנמהר, לכן היא חולת אהבה ליחדא בבעלה, ומזכרת עד מתי יתמשך גלותא. עד הבוקר – עד שיבוא בוקרן של ישראל להאיר להם".

לדברי תשבי²⁸, "שמועות ומאמרים אלה – אף-על-פי שמספרם מועט, אינם מניחים מקום ליחס לר' אפרים ניטרליזציה של המגמות המשיחיות. הגשת עזרה לשכינה המיוסרת בגלות הקליפות, שתכליתה להחיש את גאולת השכינה וגאולת ישראל, היא אחד הסממנים המובהקים בצביונה המשיחי של קבלת האר"י".

דעה דומה מביע תשבי גם ביחס לדבריו של ר' נחום-מנחם מטשרנוביל, תלמיד המגיד ממזריטש. ר' נחום כותב: "שצריך כל אחד מישראל לתקן ולהכין חלק קומת משיח השייך לנשמתו כנודע, שאדם הוא ר"ת: אדם, דוד, משיח, שקומתו של אדם הראשון מסוף העולם ועד סופו היה. שהיו כלולים בקומת אדם הראשון כל הנשמות של ישראל, ואחר כך על-ידי החטא – נתמעטה קומתו. וכמו כן יהיה משיח קומה שלימה מכל נשמות ישראל... על כן צריך כל אחד מישראל, להכין חלק בחינת משיח השייך לחלק נשמתו עד שיתוקן"²⁹. וכן "וזהו כל עיקר עבודתנו, לתקן ולגמור חלק המשיח השייך לכל אחד כאמור"³⁰.

תשבי מציינ³¹: "בתאורו של ר' נחום – דמות המשיח אינה מתגמדת, אלא היא מתבלטת ומתרוממת ביתר שאת – בראית "חלק בחינת המשיח".

27. הרעיון המשיחי והמגמות המשיחיות בצמיחת החסידות, ציון, ל"ב [1967], עמ' 1 - 45.

28. שם, עמ' 34.

29. מאור עינים, ירושלים תשנ"ט, עמ' ר"ד.

30. שם, עמ' קל"א.

31. שם, עמ' 35.

שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

יורשה לנו לציין, שעם כל הכבוד וההערכה, שאנו רוחשים לי. תשבי, שהיה מראשי המדברים בחקר הקבלה והחסידות, קשה לנו לקבל את קביעתו:

כאשר אמרנו, שבדור השלישי לחסידות נדחקה הפעילות המשיחית לשוליים, לא התכוננו לומר, שבטלה השאיפה לביאת הגואל, שהרי האמונה בביאת המשיח היא מיסודות האמונה היהודית. ר' אפרים מייחל לביאת המשיח במהרה בימינו ומצַר על צער השכינה בגלות, כפי שעולה מדבריו המצוטטים על-ידי תשבי. האם ניתן לראות בכך פעילות אינטנסיבית לביאת הגאולה? האם ניתן לראות בכך פעילות משיחית גאולתית, כמו שהכרנו בצפת שאחרי גירוש ספרד או בתקופות מאוחרות יותר, כשעסקו בחישובי-קצין? ברור, שמעולם לא נזנחה תקות הגאולה, גם לא בספרו של ר' אפרים, אך העובדה, שהוא כל-כך ממעט בכך – מוכיחה, שאין זה נושא מרכזי בהגותו.

הוא הדין לר' נחום-מנחם מטשרנוביל, שלדעת תשבי, דמות המשיח בספרו לא רק שלא מתגמדת, אלא עולה ומתרוממת.

לדעתנו, בדור השלישי לחסידות תפסה גאולת הפרט את מקום הפעילות הגאולתית המשיחית, ואכן, זה בדיוק מה שעולה מדברי ר' נחום-מנחם, המצוטטים על-ידי תשבי, וגם מהמשך דבריו של ר' נחום שאינם מצוטטים במאמרו. ר' נחום מטעים, "שעיקר עבודתנו לתקן ולגמור חלק המשיח השייך לכל אחד".

מה שמוטל על כל יחיד ויחיד, לדברי ר' נחום, הוא לתקן את החלק המשיחי שנשמתו שלו. אין כאן הבלטת דמותו של המשיח הגואל, כפי שטען תשבי, אלא להיפך: מודגש התיקון האישי של כל אדם מישראל בתחום נשמתו.

ועתה נדון בשאלה, מדוע נמנעה החסידות בדור השלישי מלעסוק בגאולה לאומית משיחית. דומה, כי ההסבר לכך נעוץ בהתנגדות האובססיבית, שגילו מנהיגי הקהילות המתנגדים לחסידות – בכלל, ולכל פרץ של רעיון משיחי – בפרט.

מור אלטשולר כותבת³², שכחודשיים לאחר הדפסת איגרת הבעש"ט³³ בשנת תקמ"א – התפשט גל של חרמות נגד החסידים – בטענה, שהם נוהים אחרי שקר, שכבר הפיל חללים רבים. הכוונה, כמובן, לספיחי השבתאות, שהשאירו משקע כבד ומר בלבבות.

32. מור אלטשולר, **הסוד המשיחי של החסידות**, אוניברסיטת חיפה תשס"ב, עמ' 121.
 33. ראה עליה-א. כהנא, "איגרת הבעש"ט לר' גרשון מקוטוב", בתוך ר' ישראל בעל שם טוב [בעש"ט], חייו, שטתו ופעולתו, זייטומיר תרס"א, עמ' 100-102.
 שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

א. גרין³⁴ כותב, ש"הזכרונות המרים של השבתאות והפרנקיזם עדין לא נמוגו לגמרי מקרב היהודים בפולין של תחילת המאה הי"ט, וטיפוח רעיונות משיחיים היה נחשב כחילול השם..."

מעמדה של ארץ ישראל בכתבי בני הדור השלישי

ננסה להוכיח את דעתנו בדבר העתקתה של הפעילות המשיחית לשוליים של ההגות החסידית בדור השלישי לקיומה – תוך כדי התחקות על היחס לארץ ישראל בדור זה.

אידאליזציה של הגולה – אנו מוצאים בדברי ר' יעקב-יוסף מפולנאה, הכותב על מאמר חי"ל ש"כל הדר בארץ ישראל-דומה כמי שיש לו א-לוק, וכל הדר בחוץ לארץ – דומה כמי שאין לו א-לוק"³⁵: "כי במקום שאדם חושב במחשבה, שם הוא כולו. והנה אם הוא דר בחוץ לארץ וחושק וחושב תמיד לארץ ישראל, אז דומה כמי שאין לו א-לוק וכו', אבל באמת יש לו, כי מחשבתו תמיד לארץ ישראל, מה שאין כן כשהוא בארץ ישראל ועושה מעמד ומצב פרנסתו בחוץ לארץ (=ומתפרנס מתרומות מחוץ לארץ), אז מחשבתו תמיד בחוץ לארץ. להביא משם טַרְף לביתו. אז דומה כמי שיש לו, אבל באמת אין לו, כי מחשבתו בחוץ לארץ"³⁶.

דברים אלה מעידים על מהפך, שחל ביחסה של החסידות לארץ ישראל בדור השני לקיומה. ארץ ישראל הראלית, הפיזית, איבדה במידה מסויימת את מעמדה, ובמקום זה התפתח מעמדה של ארץ ישראל הרוחנית, זו שבלבבות.

ידוע, שהבעש"ט בעצמו היה בדרכו לארץ ישראל, אבל חזר באמצע הדרך מסיבות שאינן ברורות. כמו-כן ידוע, שהבעש"ט התנגד לעלייתו של תלמידו ר' יעקב-יוסף מפולנאה, ומצאנו גם הסבר אידאולוגי לכך: "ושמעתי מהרב דקהילתנו, מר' גדליה ז"ל שכמה פעמים חָשַׁק הרב לנסוע לארץ הקודש והרב הבעש"ט אמר שלא יסע. ואמר לו, סימן זה יהיה בידך: כל פעם שנפל לך חושק (=חשק) לארץ הקודש, תדע נאמנה שיש דינים על העיר ר"ל, והשטן מטריד אותך כדי שלא תתפלל עבור העיר. על כן כשיפול לך חשק לארץ הקודש, התפלל בעד העיר"³⁷.

34. בעל היסורים, פרשת חיייו של ר' נחמן מברסלב, תל אביב תשנ"ו, עמ' 192.

35. כתובות ק"י ע"ב.

36. בן פורת יוסף, עמ' 154.

37. שבחי הבעש"ט, מהדורת הורודצקי, עמ' ל'.

שנתון "לע" – תשס"ה כרך י'

מדברים אלו ניתן להסיק, שההימנעות מלעלות לארץ הקודש וההתעכבות בגולה – קיבלו לגיטימציה, משום שהישארותם של ראשי הקהל בגולה נחוצה, כדי שיתפללו על בני קהילתם.

נראה, כי גישה דומה ניתן למצוא גם בכתבי ראשי החסידות בני הדור השלישי:

ר' אלימלך מליז'נסק כותב, ששמע בשם הרב המגיד דק"ק ראוני זלה"ה, שאמר שכעת שאנחנו בגלות, יש בני אדם שזוכים לרוח-הקודש יותר בנקל מאשר בימי הנביאים. והסביר זאת בדרך משל: כאשר המלך בביתו ומישהו מאוהביו מזמין אותו לסעוד בביתו, המלך יסרב, כיון שאין זה מכבודו לצאת מארמונו למקומות אחרים. אבל כשהמלך נוסע בדרך ורוצה ללון, אם רק ימצא מקום נקי ללון שם, יסתפק בכך. והנמשל הוא, שכשבית המקדש היה קיים והשכינה שרתה בו, מי שרצה לשאוב רוח הקודש או נבואה, היה צריך לעשות מאמץ גדול לשם כך. מה שאין כן בתקופת הגלות, כשגם השכינה בגלות, ותשוקתה למצוא מקום מנוחה, אם רק תמצא אדם נקי מעבירות, אזי כבר שם דירתה³⁸.

בקטע זה ניכרת הַשְׁלָמָה עם הגלות ואף ניסיון למצוא את החיוב שבה.

עוד מצאנו בכתבי ר' אלימלך מליז'נסק³⁹ את הרעיון, שכבר הכרנוהו אצל ר' יעקב-יוסף מפולנאה: אדם נמצא, היכן שמצויה מחשבתו, ולאו דוקא במקומו הפיזי: "ואגב אורחא נבאר מה שהקשה העולם, דאיתא בגמרא⁴⁰, הדר בארץ ישראל – דומה כמי שיש לו א-לוק, והדר בחוץ לארץ דומה כמי שאין לו א-לוק. ומקשים העולם הדיוקים אהדדי (= זה לזה), דמתחילה אמר הדר בארץ ישראל דומה וכו', משמע אבל באמת אין לו. והדר אמר הדר בחוץ לארץ דומה כמי שאין לו וכו'. משמע, אבל באמת יש לו. ועל-פי הנ"ל יבואר דאיתא בגמרא⁴¹, העומד בחוץ לארץ ומתפלל, יכוין לבו כנגד ארץ ישראל... והעומד בארץ ישראל, יכוין כנגד ירושלים, ונמצא כל תפילות ישראל הולכים דרך שער אחד. ונמצא האדם הרוצה שתהא תפילתו נשמעת, צריך לכוין כאילו הוא מתפלל בארץ ישראל ובית המקדש בְּנוֹי ומזבח על מכונו ובהיכלו, והרי הוא כאילו דר עתה בארץ ישראל. ועל-ידי זה הוא בא לבהירות ודבקות גמור להתפלל בכוונה שלימה, ביראה ובאהבה כאילו עומד בבית קדשי הקדשים... כן צריך לצייר במחשבתו בעת תפילתו כאילו הוא ממש בארץ ישראל ובבית המקדש ורואה הכל בחוש

38. נעם אלימלך, בראשית, פולנאה תקס"ד, צילום ירושלים, וישוב, עמ' כ"א.

39. שם, עמ' ז'.

40. כתובות שם.

41. ברכות ל' ע"א.

שנתון "לע" – תשס"ה כרך י'

הראות. וממילא מובן פירושו, הדר בארץ ישראל כנ"ל, שמצייר לעצמו כאילו עומד בארץ ישראל ועל-ידי זה בא לו הבהירות בתפילתו".

נמצא, שר' אלימלך מדבר על ארץ ישראל דמיונית השוכנת בלבבות, אשר סגולתה איננה מתבטאת בישיבה הפיזית בה, אלא בעובדת התנחלותה בלבבות.

ר' נחום-מנחם מטשרנוביל מתייחס בדבריו לישיבת ארץ ישראל:

"כי ידוע שארץ ישראל הוא החומר והכלי של עולם הבא, שעל ידה הוא דרך מבוא לעולם הבא היותר נקל מן העובד בחוץ לארץ, כמאמרם ז"ל "כל הדר בארץ ישראל – דומה כמי שיש לו א-לוק, וכל הדר בחוץ לארץ וכו'", כי ישראל שבחוץ לארץ עובדי עבודה זרה בטהרה הם, כל השפעתם צריך לירד אצלם על-ידי השר של מדינה ההיא. כי אף שהם מבקשים מהבורא ברוך הוא... שישכים הוא יתברך להשפיע השפע ההוא, עוברת דרך השר שהן שוכנין במדינתו... ונמצא שעבודה השלימה לזכות לארץ העליונה, ארץ החיים פנימיים, בחינת ארץ ישראל – הוא הדרך הנקל בארץ ישראל"⁴².

לדעת ר' נחום, סגולתה של ארץ ישראל מתבטאת בכך שבה אפשר להשיג חיי עולם הבא על-ידי עבודת ה' בשלמות. מכל מקום, איננו מוצאים דיון בארץ ישראל כמקום המסייע לקירוב הגאולה.

יחסו של ר' נחמן מברסלב לארץ ישראל עולה מתוך סיפור נסיעתו לארץ⁴³, המתועד על-ידי ר' נתן: "שמעתי בשמו שאמר קודם שנסע לארץ ישראל, שרוצה לנסוע כדי להשיג חכמה עילאה. כי יש חכמה עילאה ותתאה, וחכמה תתאה כבר יש לו, ועדין הוא צריך להשיג חכמה עילאה, ובשביל זה הוא נוסע לארץ ישראל"⁴⁴. וכן "ונשמע מפיו הקדוש קודם נסיעתו לארץ ישראל בימי חג הפסח, שאמר שהוא רוצה ליסע לארץ ישראל, כדי לקיים שם כל התרי"ג מצוות, לכלול יחד כל המצוות התלויות בארץ, עם כל המצוות של חוץ לארץ, ולכלולם יחד ברוחניות וכו'"⁴⁵.

ר' נחמן מנמק את נסיעתו לארץ ישראל בשאיפה להשיג חכמה עילאה או בתקוה לקיים כל תרי"ג מצוות ברוחניות, אולם אין ר' נחמן מנמק זאת בשאיפות גאולה משיחית.

42. מאור עינים, ירושלים תשנ"ט, עמ' קצ"ג.

43. בעל היסורים, עמ' 69-95.

44. ר' נתן שטרנהארץ, "נסיעתו לארץ ישראל", ו"חיי מוהר"ן", ניו יורק תשכ"ה.

45. שם, ה'.

מן המובא בכתבי ראשי החסידות בני הדור השלישי – עולה, כי ארץ ישראל מהווה בעבורם מקור להתעלות רוחנית, מקום, שזוכים בו לעבוד את ה' בשלמות, או כמקום, שניתן לרכוש בו חכמה עילאה וכיו"ב, אולם איננו מוצאים הצהרות בדבר התייחסות לארץ ישראל כהכנה לביאת המשיח⁴⁶.

בכך די לאשש את ההנחה, שלפיה הלהט המשיחי הגאולתי, שאפיין את היהדות בדורות קודמים, ואף את החסידות בראשית דרכה – הועם זוהרו, והוא פינה את מקומו לתחליפים רעיוניים אחרים.

קדושת האותיות וחשיבותן

עד כה ראינו, שהחסידות צמצמה את רעיון המשיח הגואל הלאומי והדגישה במקומו את עניין גאולת הפרט. במסגרת מגמה זו פיתחה החסידות את נושא קדושת האותיות וחשיבותן – תחום, החובק זרועות עולם: תחילתו – ביחסי הגומלין שבין הבורא לעולם הנברא, והמשכו – בקשר הישיר, שיש לכל פרט עם אלוקיו באמצעות האותיות. לא נוכל להאריך בנושא נרחב זה מפאת קוצר היריעה, אלא לטעום מעט:

”א בר לב⁴⁷ מבאר את מהותן של האותיות – כמקשרות בין עולמות עליונים לעולמנו: ”אנו רגילים לחשוב שהאותיות והניקוד הם כלי עזר לקריאה ולהתקשרות בין בני אדם... לחכמי תורת הקבלה גישה שונה לגמרי. לפי תורת הקבלה, כל אות וכל חלק מאותיות התורה הקדושה רומזים על כוחות רוחניים... כל אות היא היכל ומעון לכוחות רוחניים עליונים, וכתובת אותיות בצרופים שונים, מבטאת צירוף של כוחות עליונים... בכתובת האותיות בכוונה הנכונה בקדושה ובטהרה, אותו כותב ממשיך את הקדושה על האותיות, שהרי בזמן הכתיבה מתקשרת פעולת הכתיבה עם מחשבתו של הכותב, והרוחניות הזאת נמשכת ומתבטאת באותיות. מכאן מתברר מדוע אנו מייחסים קדושה לספר תורה, לתפילין ולמזוזות וכיו"ב, רק כאשר נכתבו לשמן... כל האותיות שאנו רואים בתורה, כולן מורות על עשרים ושנים אורות הנמצאים למעלה, והאורות ההם העליונים מזהירים על האותיות, ומכאן נמשכת קדושת התורה...”

46. ע. אטקס, אוניברסיטה משודרת, עמ' 124-127, מצטט מכתב של אחד ממנהיגי העולים, שעלו לארץ ישראל עם ר' מנחם מוויטבסק ור' אברהם מקאליסק [בתקופת הבעש"ט], ומציין, שלפיו, עליית החסידים היא עלייה האופיינית לכל העליות לארץ ישראל, שביסודה עמדה השאיפה להתעלות רוחנית דתית, לשלמות בעבודת ה' בארץ, אשר בה מכוונת התפילה לשער השמים, ולא דווקא למימוש ציפיות גאולה משיחיות.

47. ידיד נפש – מבוא לתורת הקבלה, פתח תקוה תשמ"ז, עמ' 300-301.

שנתון "לע" – תשס"ה כרך י'

עניין האותיות מבאר שאלה בסיסית הקשורה לכל תחומי התאולוגיה: כיצד יכול האדם הגשמי, הסופי, להתדבק והתקשר לבורא האין-סופי?

כאן בא נושא האותיות לעזרתנו, כשהתשובה היא, שהדבר נעשה באמצעות השפה, הבאה לידי ביטוי מפורט באותיות. האותיות הן כלים לקליטת אור אין-סוף. כיוון שהדיבור הוא פעולה מוחשית, המבטאת חשיבה, שהיא ערך מופשט, והדיבור מורכב מאותיות, נמצא, שהאותיות מקשרות בין המוחשי לבין המופשט. כאשר אלוקים מדבר עם בני אדם, נוצר קשר בין האינסופי – לסופי. האינסוף, ברוך הוא, מצמצם, כביכול, את עצמותו האינסופית לאותיות, אשר אותן קולט האדם הסופי⁴⁸.

על האותיות המקשרות בין העולמות – מעמידנו המגיד ר' דב בער ממזריטש: "כשמתפלל אדם כפשוטו, אז התיבות אינם חיים, רק השם הוא הנותן חיות בתיבות. למשל, כשאומר "ברוך אתה ה'", אז "ברוך אתה", אין חיות, רק דוקא אחר כך כשמזכיר את השם. אבל כשמתפלל על-פי הקבלה, אז "ברוך" הוא שם, "אתה" הוא שם וכן כל התיבות שהוא עולם הדיבור. כשלומד בגמרא "א"ר שמעון", תיבת "שמעון" היא חיות התנא, וכן שם כל האדם היא החיות שלו, ושם הוי"ה הוא מחיה ומקשר החיות עם המוחין"⁴⁹.

המהדירה ר. שץ מוסיפה שם: "שם הויה המצוי בכל תיבה באופן סמוי, ובמקרה זה בשם התנא שאדם מזכיר מתוך ריכוז, הוא המקשר בין חיותו של האיש (התנא) ובין המוחין שלו – תורה שאמר. כך מוסברת אפשרות ההתקשרות של האדם הלומד בדברי תורה של פלוני, עם חיותו ונפשו של בעל התורה".

המשנה באבות⁵⁰ מדברת על עשרה מאמרות, שבהם נברא העולם, שבכללם הפסוק: "כי הוא אמר ויהי, הוא צנה ויעמד" (תהלים ל"ג, ט). הם מעידים על כך שהעולם נברא במאמרו של הקב"ה. כל אות היא מעון והיכל לכוחות רוחניים עליונים. מכאן אנו מגיעים לרעיון החסידים, אשר לפיו האותיות הן "אבני הבנין", שהעולם נברא מהן, שהרי האינסוף, ברוך הוא, מצמצם, כביכול, את עצמותו ומתקשר לעולם המוחשי באמצעות האותיות: "בראשית ברא אלוקים א"ת השמים", שהוא כ"ב אותיות מן א' עד ת', ובתוכו רוחניותו ית' שנקרא שמים, שנתעטף ונתלבש הקב"ה בתוך כ"ב אותיות אלו וברא את הארץ"⁵¹.

48. לנושא זה ראה עוד ר. אליאור, **חירות על הלוחות**, אוניברסיטה משודרת, משרד הבטחון תש"ס, עמ' 73-77.

49. ר. שץ, **שם**, עמ' 26.

50. אבות ה', א.

51. ר' יעקב יוסף מפולנאה, **תולדות יעקב יוסף**, קארעץ תק"ס, עמ' ט'.

שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

הרעיון מובא גם בפירושו של ר' קלמן-קלונימוס אפשטיין⁵²: "אך הענין הוא באורייתא ברא קודשא בריך הוא עלמא (=הקב"ה את העולם) וכל הברואים בכללם... הכל נבראו באותיות התורה כמ"ש בזהר הקדוש, באורייתא ברא קוב"ה עלמא, ובאותיות "בראשית ברא אלוקים וגו'" נבראו שמים וארץ, ובאותיות "יהי מאורות" נבראו שמש וירח וכו', וכן כל העולמות העליונים הכל נבראו על-ידי אותיות התורה..."

ר' אפרים מסדילקוב⁵³ מעמידנו על הרעיון שהעולם נברא באותיות – באמצעות דוגמה: נאמר "עולם חסד יבנה" (תהלים פ"ט, ג), היינו, העולם נברא על-ידי צירוף האותיות של חס"ד. וכיוון שהקב"ה מחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית, ומנהיג עולמו בחסד, נמצא, שיש בכל יום חזרה על בריאה בחסד. ולפי דרכנו למדנו, שבכל יום ויום הקב"ה מחדש את הבריאה באמצעות צירוף אותיות חסד, כמו בבריאת העולם הראשונה: כשם שהעולם נברא מאותיות, כך גם הנהגתו קשורה באותיות. מעלת הצדיקים היא, שדיבוקם וחיבורם אל הקב"ה מאפשר להם לדעת באילו אותיות תהיה הנהגה מסויימת, ואף להפוך את סדר הצירופים, באופן שתשתנה מדת הדין מרעה – לטובה: "כי מפי הקב"ה יוצא אותיות להנהגת העולם, וכשבא לעולמות, האותיות מצטרפים לפי המקבלים הן לְטָב (=לטובה) ולהיפך ח"ו. וכשיש צדיק שהוא חכם בעולם ויודע האותיות שיצאו מפי הקב"ה, אף-על-פי שהם מצטרפים חלילה שלא לטובה, יוכל להפוך הצירופים על-ידי חכמתו ותפילתו, כמו מן מת – תם, ומן נגע – ענג, הכל לפי האותיות של הגזר דין... שיוכל האדם החכם העובד ה' להפוך מצירופים לא טובים – לצירופים טובים, ולהשליך הצירופים לא טובים על אויבי השם..."⁵⁴

סיכום

ראינו אפוא, שהחסידות מיעטה את דמותו של המשיח הגואל הלאומי והדגישה את רעיון גאולת הפרט. במסגרת מגמה זו פיתחה החסידות את נושא קדושת האותיות וחשיבותן. תחום זה, החובק זרועות עולם – תחילתו ביחסי הגומלין של הבורא עם העולם הנברא בכלל, והמשכו-בקשר האישי, שיש לכל פרט עם אלוקיו באמצעות האותיות.

כאשר עשה הבעש"ט עליית נשמה בראש השנה והגיע להיכלו של משיח ושאלו: אימתי אתי מר (=יבוא אדוני לגאול אותנו), נענה: לכשיפוצו מעינותיך חוצה.

52. מאור ושמש, במדבר מהדורת מקראות גדולות, ירושלים תשכ"ד, לתחילת פרשת פינחס.

53. פירושו לפרשת כי תשא, עמ' 79.

54. פירוש ר' אפרים לפרשת אמור, עמ' 106.

שנתון "לע" – תשס"ה כרך י'

חוקרים נחלקו בפענוח תשובה זו ומשמעותה. אנו, לפי דרכנו, נאמר, כאשר השפעתך הרוחנית תגיע לכל יחיד ויחיד בעם ישראל, שיתעלה באופן אישי, אז יבוא עֲתָה של הגאולה הלאומית הכללית.

